

The Social Semiotics Study of the Images in Persian language-learning Textbook

Habib Ahmadi¹

PhD Candidate in Linguistics, Department of English Language and Linguistics, Islamic Azad University, Bushehr Branch, Bushehr, Iran.

Zahra Babasalari²

Corresponding author, Assistant Professor, Department of Linguistics & Foreign Languages, Payam Noor University, Tehran, Iran.

Saeed Yazdani³

Assistant Professor, Department of English Language and Linguistics, Islamic Azad University, Bushehr Branch, Bushehr, Iran.

Ali Rabi⁴

Associate Professor, Department of English Language and Linguistics, Islamic Azad University, Bushehr Branch, Bushehr, Iran.

Abstract:

In most educational systems, textbooks are the most common tool in educating learners. The majority of textbooks add visual images with the aim of helping students have a thorough understanding of topics and contents of lessons. These visual images such as pictures, photos and paints, etc. are adopted to transmit the information of different matters. Multimodality is one of characteristics embedded in these discourses. In language teaching, the teacher also needs to use visual aids. Visual aids motivate learners, make them interested in learning, and make learning easier. Persian language textbooks for non-Persian speakers are very versatile today. Nowadays researches show that using visual (also images) and written texts together help learners more. But how are images of such books represented? There is a wide range of approaches to this matter among the existing studies on textbooks. These books have both verbal and visual layers. The understanding of meaning not only requires the analysis of language in text, but also the study of other semiotic resources, such as images, gestures or sounds. This study was an attempt to employ a multimodal analysis of educational books to ascertain the extent to which visual and verbal components create meaning. The theoretical basis of this study was social semiotic theory proposed by Kress and van Leeuwen (1996/2006) and Halliday's (1976/2004) systemic functional theory which investigate images and their related texts in three meta-functions including representational, interactional (interpersonal), and compositional. The present study investigates the central concerns of the use of text and visuals within the Language learning textbooks taught at University

Received on: 21/02/2020

Accepted on: 05/08/2020

¹. Email: hahmadi4030@gmail.com

². Email: babasalari.z@gmail.com

³. Email: saya134074@yahoo.com

⁴. Email: ali.rabi22@gmail.com

DOI: 10.30479/jtpsol.2020.12764.1471

pp.129-148

Archive of SID

which have been prescribed by Ahmad Saffar Moghaddam. To do this, the Language learning textbooks were evaluated and analyzed. The main objective is to “identify the visual strategies used by writers and illustrators, to convey a representation of reality, to create interaction with readers and to form coherent wholes of communication. The results of the research findings indicate that in the analysis of the three representational, interactive and textual meta-functions of the investigated images, narrative images have very low frequency but the conceptual type has very high frequency and does not depict actions and events. In the sense of interpersonal meaning, most of the participants have more imagery and less interaction among the participants. At the contextual level, most participants are presented with long-shut images, and their location in the image indicates a participant's prominence. Due to the color of all images, the image is of a natural kind and of a high degree of realism. The illustrations in this book aim to present and understand the dominant patterns of Iranian national religious culture to its non-Persian speaking audience. Images often depict non-Iranian students and are gender-represented equally. Out of a total of 64 analyzed images, about 8 images are the main subject of the human, 8 images are the main subject of those objects (Iranian miniature calligraphy and painting) and other images (about 48 images) are dedicated to historical and religious sites, but no images are related to the subject. Animals have not paid. One of the important and valuable points in representing these images is the strong presence of students in the images. In all of these images, male and female students and professors are interacting with each other. Another important point in the representation of these images is the emphasis and use of religious and national tools, signs, and symbols. The use of images of the shrine of Imam Reza, Hazrat Abdolazim and Imamzadeh Saleh and the mosques of GoharShad and Sheikh Lotfollah are considered as symbols of the religion of Islam. The depiction of Persepolis, the tomb of Ferdowsi, Sa’di, Attar, Khayyam, Ibn Sina and Ferdowsi are all symbols of the national history. The simultaneous emphasis and use of these national and religious symbols together induces and strengthens the national-religious sense in the audience. In introducing the cities of Iran, the squares, the bazaar and the University of Tehran are depicted. Therefore, it can be concluded that these images reflect a fairly realistic picture of Persian-speaking life. The results of this study and the other studies (like this) can help to increase the knowledge and awareness of textbook authors in using images in the learning process of learners. The study is intended to serve as a framework for assisting authors, teachers and other professionals involved in writing and teaching textbooks that are “appropriate for students specially students of Persian language”. Findings of the study pedagogically call for using appropriate pictures of real people and real environment which provide sufficient input for language learners.

Key words: Social Semiotics; Visual Grammar; Representational, Interactional (Interpersonal), and Compositional; Textbook.

بررسی تصاویر در سنامه‌ی آموزش زبان فارسی بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی

حبیب احمدی^۱

دانشجوی دکتری گروه زبان انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

زهرا باباسالاری^۲

نویسنده‌ی مسئول، استادیار گروه زبان‌شناسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه پیام نور، تهران

سعید یزدانی^۳

استادیار گروه زبان انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

علی ربیع^۴

دانشیار گروه زبان انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

چکیده

کرس و ون لیوون با استفاده از فرانش‌های هلیدی (Halliday, 1996)، به تدوین یک چهارچوب تحلیلی جدید موسوم به «دستور طراحی بصری» برای تحلیل تصاویر همت‌گماردند که توسط دو اثر مهم، یعنی نشانه‌شناسی اجتماعی هاچ و کرس (Hodge & Kress, 1988) و خواندن تصاویر کرس و ون لیوون (Van Leeuwen & Kress, 2006) معرفی شد. نوشتار حاضر با استفاده از چهارچوب به‌روزتر نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیوون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، چگونگی بازنمایی تصاویر در سنامه‌ی آموزش زبان فارسی به خارجی‌ها تألیف صفارمقدم را به روش کیفی-توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. نتایج یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که در تحلیل سه نقش بازنمودی، تعاملی و ترکیبی تصاویر بررسی شده، تصاویر روایتی بسیار کم، اما نوع مفهومی آن بسیار زیاد است؛ بنابراین، اعمال و رخدادها به تصویر کشیده نمی‌شوند. در سطح معنای بینافردی، افراد شرکت‌کننده‌ی بیشتر تصاویر، به‌صورت نشان‌دهنده حضور دارند و تعامل کمتری میان مشارکین بازنمایی شده است. در سطح معنای متنی، بیشتر مشارکت‌کنندگان تصاویر با نمای باز نمایش داده شده‌اند و محل قرارگیری آن‌ها در تصویر، نشان از بازنمایی برجستگی مشارکت‌کننده دارد. با توجه به رنگی بودن تمام تصاویر، وجه‌نمایی از نوع طبیعی و درجه‌ی بالای واقع‌گرایی است. بر این اساس، در این کتاب، با استفاده از تصاویر نسبتاً واقعی و طبیعی از زندگی فارسی‌زبانان، تلاش می‌شود الگوهای مسلط فرهنگ ملی مذهبی ایرانی به مخاطبان غیرفارسی‌زبان ارائه و تفهیم گردد. در انتها، یادآور می‌شود که نتایج این پژوهش می‌تواند به افزایش دانش و آگاهی مؤلفان کتاب‌های درسی، در به‌کارگیری تصاویر، در روند یادگیری فراگیران کمک کند.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی اجتماعی؛ دستور طراحی بصری؛ نقش‌های بازنمودی، تعاملی و ترکیبی؛ کتاب‌های

درسی

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۱۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۱۲/۰۲

۱. رایانامه: hahmadi4030@gmail.com

۲. رایانامه: babasalari.z@gmail.com

۳. رایانامه: saya134074@yahoo.com

۴. رایانامه: ali.rabi22@gmail.com

شناسه دیجیتال: 10.30479/jtpsol.2020.12764.1471

صص: ۱۴۸-۱۲۹

www.SID.ir

۱. مقدمه

در بیشتر نظام‌های آموزشی، کتاب‌های درسی متداول‌ترین ابزار در آموزش فراگیران هستند. کتاب‌های درسی دانش‌آموزان را در نظم دادن به یادگیری در محیط کلاس و خارج از آن کمک کرده و همچون یک چارچوب و یا راهنما عمل می‌کنند. یکی از روش‌های یادگیری دیدن تصاویر است. انسان‌ها با نگاه کردن به عکس‌ها، طرح‌ها و تصاویر، آن‌ها را به ذهن منتقل، و به صورت تصویر در مغز بایگانی می‌کنند (Zohrabi, 2007, p. 251). در آموزش زبان نیز لازم است معلم از وسایل دیداری استفاده نماید. وسایل دیداری سبب ایجاد انگیزه در زبان‌آموزان شده، آن‌ها را به یادگیری علاقمند ساخته، یادگیری را آسان‌تر می‌کند. کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، امروزه اغلب چندشیوه هستند و از لایه‌های تصویری و نوشتاری در کنار هم استفاده می‌کنند؛ بنابراین، جهت مطالعه و بررسی منابع آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، لازم است از نظریات و الگوهای مهم و متفاوتی استفاده گردد تا بتوان با استفاده از اطلاعات کامل و جامع‌تر، با آن‌ها برخورد درست نمود. بر این اساس، این پژوهش، بر پایه‌ی نظریه‌ی جدیدتر نشانه‌شناسی کرس و ون لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006) سه معنای بازنمودی، تعاملی و متنی را در تصاویر بررسی می‌کند. یکی از مباحث مطرح در این پژوهش، بررسی ابعاد بازنمایی تصویر است تا روشن شود ویژگی‌های بازنمایی به کار رفته در تصاویر چیست؟ به همین منظور، در این پژوهش برآنیم تا با تحلیل تصاویر مربوطه از مجموعه‌ی چند جلدی آموزش زبان فارسی، پاسخی مناسب برای این پرسش پیدا کنیم؛ زیرا بررسی جنبه‌های گوناگون آموزشی تصاویر می‌تواند کمک شایانی به آگاهی بیشتر در تأثیر ویژگی‌های تصویری در روند زبان‌آموزی فراگیران کند.

۲. چارچوب نظری پژوهش

۲.۱. معرفی دستور طراحی بصری کرس و ون لیون

کرس و ون لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، از مفهوم نظریه‌ی کارکردی ارائه شده توسط هلیدی (Halliday, 1996) برای توضیح نظریه‌ی نشانه‌شناسی اجتماعی خود استفاده کردند. آن‌ها «دستوری» برای طراحی تصویری ارائه می‌کنند که برپایه‌ی یک انگاره‌ی اجتماعی است. آن‌ها بر این عقیده‌اند، همان‌گونه که دستور زبان به خواننده کمک می‌کند مفهوم جملات پیچیده را درک کند، دستور زبان طراحی تصویری نیز نقش مهمی در درک و فهم تصاویر دارد؛ چراکه این دستور زبان طرح‌واره‌ی منظم و پنهانی را که در ارائه‌ی تصاویر وجود دارد، آشکار می‌سازد. بنابراین، این ابزاری است برای کمک به زبان‌آموز تا تصاویر را ارزیابی و با اطلاعات موجود در آن‌ها ارتباط برقرار کرده و معنی موجود در آن‌ها را دریافت کند. کرس و ون لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، مفهوم بازنمایی هرگونه نمای

نشانه‌شناسی را به‌عنوان جزء ارائه دهنده و رابطه‌ی آن با دنیای خارج از سامانه‌ی بازنمایی تعریف می‌کنند که مربوط به‌کارکرد اندیشگانی هلیدی می‌شود. مفهوم میان‌فردی نمای نشانه‌شناسی که با کارکرد بین‌فردی در ارتباط است، روابط اجتماعی میان «پدیدآورنده»، «نگرنده» و «هدف» ارائه شده را نشان می‌دهد. در آخر، معانی متن‌ی نمای نشانه‌شناسی، از طریق ساختارهای نگارشی آشکار می‌شوند که مربوط به‌کارکرد متن‌ی هستند.

۱.۱.۲. معانی بازنمودی

معنای بازنمودی بصری همچون فرانش اندیشگانی هلیدی، نشان از رابطه میان مشارکت‌کنندگانی دارد که در ساختاربندهی بصری به تصویر کشیده شده‌اند. در سطح معنای بازنمودی، تصاویر از الگوی فرایندهای روایتی یا مفهومی^۱ پیروی می‌کنند.

۲.۱.۲. معانی تعاملی

جهت نگاه مشارکت‌کنندگان موجود در تصویر، چگونگی قرار گرفتن آن‌ها در تصویر و پیام یا درخواستی که از طریق تصویر ارائه می‌شود، معنای تعاملی تصویر را شکل می‌دهد. گاه تصویر خطاب مستقیم ایجاد می‌کند. در این‌گونه موارد، کنش تصویری به وجود می‌آید. جنبه‌هایی همچون نگاه خیره (تماس)، فاصله (اندازه‌ی قاب تصویر)، منظر (زاویه‌ی دید) و وجه‌نمایی (ارزش واقعیت) نقش عمده‌ای در ایجاد رابطه‌ی خاص میان بینندگان و تصویر درون قاب دارند. وجه‌نمایی با این مسئله مرتبط است که یک نشانه، متن یا ژانر چقدر با واقعیت منطبق است یا ادعای آن را دارد. به زبان ساده‌تر، هرچه میزان مطابقت و تناظر بیشتر باشد، وجه‌نمایی یک تصویر با واقعیت بیشتر منطبق است. بر اساس نظر کرس و ون لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، رنگ تأثیر زیادی بر وجه‌نمایی طبیعی دارد.

۳.۱.۲. معانی ترکیبی

کرس و ون لیون باور دارند که معانی ترکیبی و یا متن‌ی، عناصر تعاملی و بازنمودی را با هم یک‌پارچه می‌کنند تا یک «کل معنادار»^۲ تشکیل دهند (Jewitt & Oyama, 2001, p.181). معمولاً این کار از طریق سه منبع عمده‌ی ساختارهای ترکیبی، یعنی «ارزش اطلاعات»، «قاب‌بندی» و «برجستگی» صورت می‌گیرد. ارزش اطلاعات به جایگاه قرار گرفتن عناصر در تصویر بستگی دارد. قاب‌بندی به وسیله‌ی عناصر درون یک تصویر متجلی می‌شود که حس محدود شدن یا حس جدایی از سایر عناصر درون یک تصویر را القا می‌کند.

1. narrative or conceptual processes

2. meaningful whole

به عبارت دیگر، وجود یا عدم وجود ابزارهای قاب‌بندی، عناصر یک تصویر را به هم متصل کرده یا آن‌ها را از هم جدا می‌کند. هرگاه عناصر درون چیدمان یک تصویر جدا از هم باشند و یا مرزی میان آن‌ها تعیین شده باشد، در آن صورت گفته می‌شود که «قاب‌بندی قوی» صورت گرفته است و اگر این عناصر به صورت مرتبط و متصل با هم نشان داده شوند، در آن صورت گفته می‌شود که «قاب‌بندی ضعیف» صورت گرفته است. جزء ترکیبی برجستگی، دلالت بر شیوه‌ای دارد که در آن برخی عناصر یک ترکیب بصری به نحوی چیده شده‌اند تا نسبت به عناصر دیگر چشمگیرتر به نظر آیند.

۳. پیشینه‌ی پژوهش

۱.۳. مطالعات با رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر

در مطالعات ادبی- هنری امروز، نشانه‌شناسی جایگاه ویژه‌ای دارد و پژوهش‌های متعددی با عنایت به این رویکرد انجام شده است: کرس و ون‌لیوون با استفاده از فرانش‌های هلیدی به تدوین یک چهارچوب تحلیلی جدید موسوم به «دستور طراحی بصری»^۱ برای تحلیل تصاویر همت گمارده‌اند که توسط دو اثر مهم، یعنی *نشانه‌شناسی اجتماعی* هاج^۲ و کرس (۱۹۸۸) و *خواندن تصاویر* کرس و ون‌لیوون (۱۹۹۶)، معرفی شد. این آثار را می‌توان به عنوان پایه‌های اصلی نشانه‌شناسی اجتماعی در تحلیل تصاویر در نظر گرفت.

در ارتباط با تحلیل تصاویر کتاب‌های آموزشی، تورز (Torres, 2015) به ارزیابی نشانه‌شناسی تصویری اجتماعی، یک کتاب درسی در نظام آموزشی کره‌ی جنوبی با استفاده از چارچوب کرس و ون‌لیوون Kress (2006, Van Leeuwen &), پرداخته است. یافته‌های او نشان داد که برخی پیام‌های تصویری و پیام‌های کلامی کتاب درسی یادشده با یکدیگر در تعارض‌اند. او همچنین اظهار می‌دارد که چگونه این تعارض، ایدئولوژی درون آن تصاویر را آشکار می‌سازد. شماری از پژوهشگران ایرانی نیز به بررسی جنبه‌های دیداری و زیبایی‌شناسی کتاب‌های آموزشی زبان انگلیسی تدریسی در نظام آموزشی کشور پرداخته‌اند. برای نمونه، مصلح‌زاده (Moslehzadeh, 2012)، در پایان نامه‌ی خود به نشانه‌شناسی تصاویر کتاب‌های درسی دوره‌ی راهنمایی پرداخته است. وی بیان می‌دارد که نشانه‌شناسی تصویر، رویکردی انتقادی است که با بررسی و تحلیل محتوای تصاویر می‌کوشد به لایه‌های پنهان مفهومی در آن‌ها دست پیدا کند، بی‌آن‌که ارزش زیبایی‌شناختی تصاویر را مورد قضاوت قرار دهد و هر تصویری می‌تواند موضوع این تحلیل باشد. وی در پژوهش خود با استفاده از چارچوب نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر که کرس و ولیوون بر اساس زبان‌شناسی نقش‌گرایی هلیدی ارائه کرده‌اند، تصاویر کتاب‌های درسی را تحلیل کرده است. برای هر تصویر سه دسته معنا

1. The Grammar of Visual Design

2. Hodge

بررسی شده است: معنای بازنمودی، معنای تعاملی و معنای ترکیبی و تصاویر کتاب‌ها را با محوریت دو موضوع بازنمایی جنسیت و اقلیت‌ها بررسی کرده است. تحلیل‌های وی نشان داده است که در تصاویر این کتاب‌ها سوگیری جنسیتی دیده می‌شود. تقسیم کنش‌ها و واکنش‌ها بین زنان و مردان چه از جهت کمیت و چه از جهت تنوع شبیه نیست و به سمت نقش‌های قالبی جنسیتی گرایش دارد و در بازنمایی اقلیت‌ها گفتمان مرکز/ حاشیه یا خود/دیگری غالب است. روحانی و سعیدفر (Ruhani & Saeidfar, 2013) به بررسی اجزای تصویری کتاب‌های دوره‌ی راهنمایی در نظام آموزشی پیشین اهتمام ورزیدند. آن‌ها در یافته‌های به‌دست آمده از مصاحبه با بسیاری از معلمان و دانش‌آموزان به این نتیجه رسیدند که معلمان، تصاویر به‌کاررفته در کتاب‌ها را با اهداف آموزشی مرتبط می‌دانند. آن‌ها همچنین عقیده داشتند که استفاده از تصاویر متناسب با فرهنگ و دین به فرایند تدریس آن‌ها کمک می‌کند. از طرفی دیگر، دانش‌آموزان شرکت‌کننده در پژوهش، چنین نظر مثبتی را نسبت به تصاویر به‌کاررفته نداشتند. در پژوهش دیگری که تحریریان و صدری (Tahririan & Sadri, 2013) انجام دادند، تصاویر کتاب‌های دوره‌ی دبیرستان در نظام آموزشی پیشین به طور جامع با استفاده از مدل دستور تصویری کرس و ون‌لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. از نظر آن‌ها تصاویر دارای نقش مهم و روشنگری در انتقال پیام مورد نظر نویسنده دارند. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد که تصاویر به‌طور کامل در خدمت زبان‌آموزی به کار گرفته نشده بودند که مربوط به مشکلات موجود در ویژگی‌های بازنمایی و هم‌کنشی انتقال مفاهیم بود. همچنین، یافته‌های این پژوهش آشکار می‌سازد زنان نسبت به مردان در موقعیت‌های کمتری به تصویر کشیده شده‌اند و فعالیت‌های آن‌ها محدود است (Ruhani & Dayyeri, 2017, pp. 102-103).

غیاثیان و همکاران (Ghyasian et al., 2018)، در کتاب خود به نشانه‌شناسی اجتماعی در کتاب‌های آرفا پرداخته‌اند. نویسندگان، در این پژوهش با توجه به نظریه‌های یادگیری شناختی، چگونگی کاربرد آثار تصویری در متون آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبان را مورد بررسی قرار داده‌اند. برپایه‌ی نظریه‌های یادگیری شناختی، عناصر دیداری اگر به‌درستی به کار روند، نقش بسزایی در پشتیبانی از یادگیری دارند. از این رو، طراحان آموزشی باید توجه ویژه‌ای به کمیت و کیفیت کاربرد آثار دیداری نشان دهند. همکاری طراحان آموزشی و طراحان تصویری، به افزایش مواد درسی متناسب با اهداف آموزشی می‌انجامد. در این راستا نظریه‌ی «رمزگذاری دوگانه^۱» و کاربرد آن در آموزش بیان گردید و مبانی نظری رویکرد «چندوجهیت^۲» و سیر آن تا پیدایش دستور طراحی دیداری کرس و ون‌لیون شرح داده شد. در این پژوهش از دو نوع ابزار

1. binary coding

2. multimodality

گردآوری داده‌ها (آزمون درک مطلب و واژه‌آموزی و ابزار پرسشنامه‌ی نظرسنجی، جهت دریافت میزان کیفیت تصاویر جدید در مقایسه با تصاویر خود کتاب در بالابردن میزان یادگیری) استفاده شد.

آنچه مشاهدات و نیز بررسی آثار موجود نشان می‌دهد این است که مجموعه‌ی جدید کتاب‌های آموزش زبان فارسی به خارجیان در ایران مورد مطالعه‌ی اندکی قرار گرفته است. از آن‌جا که تأثیر به‌کارگیری تصاویر این کتاب‌ها در روند رشد ادراکی زبان‌آموزان می‌تواند زمینه‌ای نو در گستره‌ی یادگیری زبان فارسی باشد؛ بنابراین نیاز به بررسی و توجه دارد. در این راستا دو مقاله با جامعه‌ی آماری یکسان، اما با رویکرد متفاوت، برگرفته از رساله دکتری نگارندگان (Ahmadi, Yazdani, Babasalari & Rabi, 2019)^۱ ارائه گردید. مقاله‌ی اول، با عنوان «بررسی رابطه‌ی متن و تصویر در درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی بر اساس نظریه‌ی مارش و وایت» انجام شد. علت انتخاب این نظریه این بود که جهت یادگیری زبان فارسی توسط زبان‌آموزان، میزان انطباق متن و تصویر مشخص گردد. یافته‌های این پژوهش، بر اساس طبقه‌بندی سه موردی، نشان می‌دهد که در درس‌های بررسی‌شده‌ی درسنامه، حدود ۲۵ درصد تصاویر با متن نوشتاری ارتباط اندکی دارند، ۵۰ درصد کاملاً منطبق و ۲۵ درصد محتوایی بیشتر از متن نوشتاری ارائه کرده‌اند. پس از ارزیابی تصاویر این درس‌ها، از لحاظ رابطه‌ی متن و تصویر، این نتیجه حاصل شد که در درسنامه‌ی مورد بررسی، در مجموع، تصاویر با متن نوشتاری هماهنگی کامل را دارند. بنابراین، تصویرگران تا حدودی توانسته‌اند تصویری ارائه دهند که مطابق معیارهای ارائه شده از سوی مارش و وایت (Marsh & White, 2003)، تصویر خوب تلقی می‌شوند؛ تصویری که اطلاعاتی بر متن می‌افزایند و مفاهیم متن را تقویت می‌کنند و می‌تواند نشانگر توجه مؤلف به نقش و اهمیت تصاویر در درسنامه و ارتباط آن‌ها با متن نوشتاری باشد. بنابراین، این درسنامه از این جنبه وضعیت مطلوبی دارد.

در مقاله‌ی توصیفی تحلیلی حاضر، تلاش خواهد شد که نحوه‌ی بازنمایی تصاویر در مجموعه‌ی آموزش زبان فارسی به خارجیان، تألیف صفارمقدم (SaffarMoghaddam, 2006)، براساس چارچوب نظریه‌ی نشانه‌شناسی کرس و ون‌لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، مورد بررسی قرار گیرد؛ زیرا این نظریه طرح‌واره‌ی منظم و پنهانی را که در ارائه‌ی تصاویر وجود دارد، آشکار می‌سازد و روشی را برای درک بیشتر معنا در کتاب‌های آموزشی به زبان‌آموزان ارائه می‌دهد.

لازم به ذکر است که در هر دو مقاله، از روش کیفی استفاده گردید. علت انتخاب روش کیفی این است که در این روش، برخلاف روش‌های کمی که محدود به محتوای آشکار پیام می‌شود، به محتوای پنهان محتوا پرداخته می‌شود و اصل ماهیت داده‌ها مشخص می‌گردد (Rasouli & Amir Atashani, 2011).

^۱. در این رساله، بررسی و تحلیل‌ها، براساس تحلیل متنی هلیدی، تحلیل بصری کرس و ون‌لیون و نظریه‌ی طبقه‌بندی مارش و وایت انجام شده است.

در طی انجام این پژوهش، حدود ۶۴ تصویر از مجموعه‌ی درسنامه‌ی مذکور مورد تجزیه و تحلیل محتوایی قرار گرفت که به دلیل گستردگی آن، تعداد اندکی تصویر برای نمونه‌گزینش و همراه با لایه تصویری در اینجا ارائه گردید. پژوهش حاضر برگرفته از رساله دکتری نگارندگان؛ احمدی، یزدانی، باباسالاری و ربیع (زیر چاپ) است و در این رساله برای اولین بار، رابطه‌ی متن و تصویر بر اساس چند نظریه مورد بررسی قرار گرفت. در رساله‌ی مذکور، پس از تحلیل متنی با رویکرد هلیدی، تحلیل بصری با رویکرد کرس و ون لیون، بررسی رابطه‌ی متن و تصویر از لحاظ معنای سه فرانش هلیدی و نیز با استفاده از طبقه‌بندی مارش و وایت (Marsh & White, 2003)، کارکرد تصاویر و میزان ارتباط آن‌ها با متون نوشتاری مورد بررسی قرار گرفت.

۴. روش‌شناسی پژوهش

۴.۱. مقدمه

پژوهش حاضر به روش کیفی و توصیفی، از نوع تحلیل محتوا و بر اساس رویکرد دستور طراحی بصری^۱ کرس و ون لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، انجام گرفته و از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی بهره‌گرفته شده است. در این پژوهش، تلاش ما بر این است که از منظر فرانش‌ها^۲ به خوانش تصاویر درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی به خارجی‌ها تألیف صفارمقدم (SaffarMoghaddam, 2006) و نحوه‌ی بازنمایی تصاویر مربوطه بپردازیم.

۴.۲. جامعه و نمونه‌ی آماری

در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، جامعه‌ی آماری کتاب‌های درسی است. در واقع در پژوهش‌هایی که بر اساس تحلیل محتوا صورت می‌گیرند، مجموعه کتاب‌های درسی و یا برنامه‌های درسی که حداقل دارای یک صفت مشترک باشند، می‌توانند جامعه‌ی آماری آن پژوهش‌ها قرار گیرند (Nuriyan, 2014). جامعه‌ی آماری پژوهش، شامل ۴ جلد اول از مجموعه‌ی نه جلدی زبان فارسی، تألیف صفارمقدم (SaffarMoghaddam, 2006) است که یکی از اولین مجموعه‌های آموزشی زبان فارسی به خارجی‌ها با مشارکت شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی و پژوهشگاه علوم انسانی به‌شمار می‌رود. جلد اول آن به پایه، جلد دوم به موضوع «پایتخت ایران»، جلد سوم به موضوع «ایران امروز»، جلد چهارم به موضوع «تاریخ فرهنگ و تمدن ایران»، جلد پنجم تا هشتم به کتاب کار و جلد نهم به کتاب راهنما اختصاص دارد. این مجموعه بیشتر بر این هدف متمرکز است که هر چهار مهارت زبانی را به‌طور همزمان به زبان‌آموزان آموزش دهد. از

1. Visual Grammar

2. metafunctions

سوی دیگر، طراحی این مجموعه به گونه‌ای شکل گرفته است که تمامی علاقه‌مندان به آموزش زبان فارسی در سطوح مختلف بتوانند به کمک استاد از آن بهره‌مند گردند. در ۴ جلد مورد بررسی درسنامه، در هر جلد ۱۶ درس و در مجموع، ۶۴ درس و ۳۸۴ تصویر وجود دارد. لازم به ذکر است که تمام تصاویر درسنامه با متن همراه نیست. در هر درس، ابتدا تصویری در صفحه‌ی عنوان درس و در صفحات بعد متنی در رابطه با همان تصویر وجود دارد و فقط تصویری که با متن مرتبط است، انتخاب شد. با توجه به این که از بین ۶۴ درس مربوط به جلد ۱ تا ۴ درسنامه، تعداد ۶۴ تصویر دارای متن انتخاب شد، نیازی به نمونه‌گیری وجود نداشت. در این راستا، ۶۴ متن و تصویر از مجموعه زبان فارسی مورد بررسی قرار گرفتند که در این پژوهش تعداد اندکی تصویر برای نمونه‌گزینش و در پژوهش ذکر گردیده‌اند. در این پژوهش، تحلیل کمی داده‌ها و نتایج آن بر اساس کل جامعه‌ی آماری صورت گرفته تا به بهترین شکل در راستای هدف پژوهش گام برداشته شود.

۳.۴. ابزارها و شیوه‌های گردآوری و واکاوی داده‌ها

در مجموعه‌ی درسنامه مورد بررسی، در هر درس، ابتدا تصویری در صفحه‌ی عنوان درس و در صفحات بعد متنی با موضوعات مختلف در حیطه‌ی فرهنگ، تمدن، تاریخ بزرگان و شاعران ایران با هدف آموزشی قرار داده شده است. در تحلیل داده‌ها، جهت حرکت از متن به تصویر بوده است؛ به این صورت که ابتدا عناوین و مباحث هریک از متن‌ها بررسی شد و عرضی داده‌ها به صورت جدول عناوین و خلاصه‌ی مباحث متن‌ها فراهم آمد. در نهایت، در تحلیل تصاویر نیز از فرانش‌های بازنمودی، تعاملی و ترکیبی در دستور طراحی بصری کرس و ون‌لیون استفاده شده است.

برای بررسی ساختار تصاویر به‌کاررفته در درسنامه، سه جزء نشان دهنده‌ی مفهوم بازنمایی مورد بررسی قرار گرفتند که شامل انواع فرایندها، شخصیت‌ها و محیط‌ها است. بر اساس انگاره‌ی کرس و ون‌لیون (Van Leeuwen & Kress, 2006)، انواع فرایندها به دو گروه فرایندهای روایتی و مفهومی طبقه‌بندی می‌شوند. در فرایندهای روایتی شخصیت‌های تصاویر از منظر یک کنش یا یک رخداد ارائه می‌شوند در حالی که فرایندهای مفهومی همه چیز را از منظر بودن، معنی و مفهوم خاصی دادن، متعلق به طبقه‌ی خاصی بودن و یا داشتن ویژگی‌ها و اجزای خاص ارائه می‌دهند (Jewitt & Oyama, 2001, p. 18). شخصیت‌ها از سه منظر مورد مطالعه قرار گرفتند: فردی یا گروهی، جزئی یا کلی و کارتونی یا عکس. محیط، آخرین جزء مفهوم بازنمایی تصاویر است که در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفت و شامل شرایطی است که شخصیت‌ها را به یک محیط خاص مرتبط می‌سازد. این محیط‌ها شامل محیط‌های بومی و غیر بومی‌اند. انواع فرایندهایی که در محیط کشور ایران رخ می‌دهند بومی و محیط‌های خارج از آن غیربومی در نظر گرفته شدند. بنابراین بر اساس این طبقه‌بندی که در جدول شماره‌ی (۱) ارائه شده است، مفاهیم بازنمایی تصاویر مورد ارزیابی قرار گرفتند (Van Leeuwen & Kress, 2006).

جدول ۱. اجزای مفهوم بازنمایی تصاویر در کتاب‌های درسی؛ برگرفته از کرس و ون لیون (۲۰۰۶) به نقل از گو و فنگ^۱ (۲۰۱۵)

زیر مجموعه		مجموعه	حالت
کنشی	روایتی	فرایند	
واکنشی			
کلامی (گفتگویی)			
ذهنی			
تبدیلی	مفهومی		
طبقه‌بندی			
تحلیلی			
نمادین			
کلی/ جزئی		شخصیت	
گروه/ فرد			
کارتون/ عکس			
منطقه‌ای	غیر بومی	محیط	
جهانی			
شهر	بومی		
جامعه			
مدرسه			
خانواده			

۵. ارائه و واکاوی داده‌ها

۵.۱. ارائه داده‌ها

در مجموع، ۶۴ درس به همراه تصاویر مربوطه در چهار جلد کتاب درسی زبان فارسی ذکر شده وجود دارد، اما از آنجاکه در این پژوهش مجال پرداختن به همه‌ی آن‌ها نیست، تعدادی تصویر به‌عنوان نمونه انتخاب شده‌اند که در مباحث مربوطه ارائه می‌شود. لازم به ذکر است، نتایجی که در قسمت نتیجه‌گیری این پژوهش ذکر خواهند شد، بر مبنای کل تصاویر این کتاب‌ها هستند. در تحلیل بصری تصاویر با رویکرد دستور تحلیل بصری کرس و ون لیون به سؤالات زیر پاسخ داده می‌شود:

- ۱) در سطح معنای بازنمودی، تصاویر بیشتر از کدام فرایند (روایتی یا مفهومی) پیروی می‌کنند؟
- ۲) در تعامل میان مشارکین، جنبه‌هایی همچون نگاه خیره (یا تماس)، فاصله (یا اندازه‌ی قاب تصویر)، منظر (زاویه‌ی دید) و وجه‌نمایی (یا ارزش واقعیت)، چگونه به تصویر کشیده می‌شود؟
- ۳) در سطح معنای متنی، جنبه‌هایی همچون «ارزش اطلاعات»، «قاب‌بندی» و «برجستگی»، چگونه به تصویر کشیده می‌شود؟
- ۴) ویژگی‌های بازنمایی به‌کار رفته در تصاویر چیست؟

¹. Guo, N. S., & Feng, D.

۵.۲. واکاوی داده‌ها

در این بخش از پژوهش به منظور ارزیابی فرایند انتقال مفاهیم به کمک تصاویر، با استفاده از چارچوب مفهومی ارائه شده در نظریه‌ی نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و ون لیون (Van & Kress, 2006) Leeuwen برای بررسی ساختار تصاویر به کار رفته در درسنامه، سه جزء نشان‌دهنده‌ی مفهوم بازنمایی (انواع فرایندها، شخصیت‌ها و محیط‌ها) مورد بررسی قرار گرفتند که در ادامه هر کدام از جنبه‌ها به طور کامل مورد بررسی قرار می‌گیرند.

الف- فرایند

نتایج بررسی داده‌ها در جدول شماره‌ی (۲) نشان می‌دهد که تصاویر همراه با فرایند روایتی که کنش‌ها و حرکات انسان را نشان می‌دهند، تنها در سه جلد اول درسنامه بازنمایی شده است. در حالی که تصاویر با فرایندهای مفهومی که در آن‌ها اشیاء و انسان‌ها را معرفی می‌کنند در ۴ جلد درسنامه بازنمایی شده است.

جدول ۲. فراوانی فرایندها در تصاویر درسنامه

فرایندها و زیرمجموعه	روایتی (کنشی و...)	مفهومی (تحلیلی، طبقه بندی و نمادین)
شماره جلد و درس‌های مربوطه	جلد ۱ (۱۵-۱۱-۱۰-۶-۵-۴-۳-۲-۱) و جلد ۲ (۱۶-۱۲-۱۱-۸-۴) جلد ۳ (۸-۳)	جلد ۱ تحلیلی (۷-۹-۱۴-۱۶) نمادین (۸-۱۳) طبقه بندی (۱۲) جلد ۲ تحلیلی (۳-۹-۱۰-۱۵) نمادین (۱-۲-۵-۶-۱۳-۱۴) طبقه بندی (۷) جلد ۳ تحلیلی (-) نمادین (۲-۵-۹-۱۰-۱۱-۱۳-۱۴-۱۵) طبقه بندی (۱-۴-۶-۷-۱۲-۱۶) جلد ۴ تحلیلی (۱۰) نمادین (۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۱۱-۱۲-۱۳-۱۴) طبقه بندی (۹-۱۵)
۶۴ تصویر (۱۰۰ درصد)	۱۶ تصویر کنش روایتی (۲۵ درصد)	۹ تصویر تحلیلی، ۲۹ تصویر نمادین و ۱۰ تصویر طبقه بندی در مجموع ۴۸ تصویر مفهومی (۷۵ درصد)
تعداد کل (نتیجه)		۴۸ (تصویر مفهومی)

همان‌طور که جدول شماره‌ی (۲) نشان می‌دهد، هر دو فرایند روایتی و مفهومی در تصاویر درسنامه قابل مشاهده‌اند، اما تعداد تصاویر با فرایند مفهومی بیشتر (۴۸ مورد و حدود ۷۵ درصد) است و فرایندهای روایتی ۱۶ مورد و حدود ۲۵ درصد است. فرایندهای روایتی در جلد ۱ بیشتر از جلدهای ۲ و ۳ درسنامه است. در تحلیل فرایندهای مفهومی درسنامه مشخص شد فرایندهای مفهومی بیشتر از نوع نمادین (۲۹ مورد) است و سهم سایر فرایندهای مفهومی از نوع طبقه بندی ۱۰ مورد و نوع تحلیلی ۹ مورد بود. در ادامه به تحلیل نمونه تصاویر دارای فرایندهای روایتی و مفهومی پرداخته می‌شود.

الف-۱- تحلیل بصری نمونه تصویر مفهومی (درس ۷ از جلد ۱ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

تصویر روایتی نیست، زیرا حرکتی را روایت نمی‌کند، بلکه مفهومی است و از نوع تحلیلی زیرا خوابگاه به‌عنوان بخشی از مجموعه دانشگاه ترسیم شده است. مشارکین فقط ساختمان خوابگاه است و در واقع فقط موضوع سخن بازنمایی شده است و مفهوم خوابگاه را به تصویر می‌کشد. تصاویر به توصیف ویژگی‌های مفاهیم ارائه شده در قالب کلمات و عبارات کمک می‌کنند. دانشجویان ساکن خوابگاه در تصویر پیدا نیستند و از نوع رده‌بندی پنهان است. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت تعاملی میان مشارکین در تصویر بازنمایی نشده است. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه نمایی از نوع طبیعی و درجه بالای واقع‌گرایی است. ساختمان خوابگاه که موضوع سخن است در سمت راست تصویر قرار دارد.

الف-۲- تحلیل بصری نمونه تصویر روایتی (درس ۱۰ از جلد ۱ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

تصویر روایتی است، زیرا دانشجویان در حال گوش دادن و تکرار متن درس کتاب زبان فارسی هستند و کنش نگاه از سوی دانشجویان به سمت استاد را روایت می‌کند. این تصویر فرایند کنشی را نشان می‌دهد. مشارکین دانشجویان کلاس و استاد هستند که در این تصویر، دانشجویان به عنوان کنش‌گر به حرف‌های استاد گوش می‌دهند و کلمات و جملات درس را تکرار می‌کنند. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت میان دانشجویان و استاد تعامل وجود دارد. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه‌نمایی از نوع طبیعی و درجه بالای واقع‌گرایی است. دانشجویان که موضوع سخن هستند از روبه‌رو و با نورپردازی مناسب برجسته شده‌اند. با توجه به قاب‌بندی ضعیف تصویر و این‌که عناصر به‌صورت مرتبط و متصل با هم نشان داده شده‌اند، به دلیل عدم مرزبندی، حس هویت گروهی را تداعی می‌کند.

ب- شخصیت‌ها

در این پژوهش چگونگی حضور شخصیت‌ها در تصاویر از جنبه‌های مختلف، بررسی شد. شخصیت‌ها به ترتیب به‌عنوان جزئی یا کلی، فردی یا گروهی و کارتونی یا عکس بررسی شدند. در تصاویر هر ۴ جلد درسنامه حضور شخصیت‌ها به‌صورت گروهی نسبت به حضور کلی، فردی و جزئی آن‌ها چشمگیرتر است. در مجموع، تعداد تصاویر با حضور گروهی در درسنامه ۱۵ مورد است که بیشترین مورد در جلد اول درسنامه یافت شد و تعداد تصاویر شخصیت‌ها به‌صورت کلی، جزئی و فردی هر کدام ۱ مورد است. جدول شماره‌ی (۳) تحلیل کمی تصاویر را از این منظر نشان می‌دهد.

جدول ۳. فراوانی شخصیت‌ها در تصاویر درسنامه

شخصیت و زیرمجموعه‌ها	جلد ۱	جلد ۲	جلد ۳	جلد ۴
کلی	درس ۸			
جزیی				درس ۱۵
گروه	دروس ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۱۰-۱۱-۱۵	دروس ۴-۸-۱۱-۱۲-۱۶	درس ۳	
فردی	درس ۱۲			

در ادامه به تحلیل نمونه‌ی تصاویر که شخصیت‌ها در آن‌ها حضور دارند، پرداخته می‌شود.

ب-۱- تحلیل بصری نمونه تصویر دارای شخصیت جزئی (درس ۱۵ از جلد ۴ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

خرابه‌های کاخ فیروزآباد - فارس

از آنجایی که در تصویر کنشی صورت نمی‌گیرد و تصویر اساساً ثابت است، تصویر روایتی نیست، بلکه مفهومی و از نوع نمادین است؛ زیرا مشارکین فقط کاخ فیروزآباد است و نمادی از معماری ذکر شده دوره‌ی ساسانی در متن درس است. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت تعاملی میان مشارکین در تصویر بازنمایی نشده است، یعنی ارتباط آشکاری مبنی بر خطاب مستقیم بیننده صورت نگرفته است. نمای باز تصویر و افراد کاوشگر در تصویر نشان دهنده‌ی انفصال افراد با مخاطب و عدم اهمیت وجود آن‌هاست و به‌صورت جزئی از تصویر نمایش داده شده‌اند. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه‌نمایی از نوع طبیعی و درجه‌ی بالای واقع‌گرایی است.

ب-۲- تحلیل بصری نمونه تصویر دارای شخصیت گروهی (درس ۴ از جلد ۲ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

تصویر روایتی است، زیرا کنش نگاه از سوی دانشجویان به سمت دوربین (مخاطب) را روایت می‌کند و از نوع کنشی ناگذر است چون با همدیگر کاری ندارند و کنشگران به صورت گروهی و بدون هدف نشان داده شده‌اند. مشارکین دانشجویان مرکز آموزش زبان فارسی هستند. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت میان دانشجویان و بیننده تعامل وجود دارد. اما با همدیگر کاری ندارند و به روبه‌رو نگاه می‌کنند و تصویری فراخواننده است. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه نمایی از نوع طبیعی و درجه بالای واقع‌گرایی است. دانشجویان که موضوع سخن متن نیستند از روبه‌رو و با نورپردازی مناسب نسبت به پس‌زمینه برجسته‌تر شده‌اند. با توجه به قاب بندی ضعیف تصویر، حس هویت گروهی را تداعی می‌کند.

ج- محیط

موقعیت مکانی تصاویر در درسنامه بر اساس دو نوع موقعیت بومی و غیربومی مورد تحلیل کمی و کیفی قرار گرفت. موقعیت‌های بومی شامل خانواده، مدرسه، جامعه و شهر و موقعیت‌های غیربومی شامل موقعیت‌های منطقه‌ای و جهانی است. انواع فرایندهایی که در محیط کشور ایران رخ می‌دهند غیربومی و محیط‌های خارج از آن بومی در نظر گرفته شدند. تحلیل کمی تصاویر نشان می‌دهد که بیشتر تصاویر در هر ۴ جلد نشانگر موقعیت‌های بومی‌اند و تصاویر کمی موقعیت‌های غیربومی را نشان می‌دهند. جدول شماره‌ی (۴) چگونگی توزیع تصاویر را از منظر محیط نشان می‌دهد.

همان‌طور که در جدول شماره‌ی (۴) نشان داده شده است، بیشتر تصاویر از محیط بومی ایران انتخاب شده است و مربوط به مکان‌های بومی کشور ایران است. لازم به ذکر است که محیط‌های جهانی که در تصاویر درسنامه وجود دارد مربوط به آثار جهانی و بین‌المللی کشور ایران است. تعداد اندکی از تصاویر به محل تحصیل دانشجویان اختصاص دارد و تصاویری که محیط خانواده را بازنمایی کند وجود ندارد. در ادامه به تحلیل نمونه تصاویری که مربوط به بازنمایی انواع محیط است، پرداخته می‌شود.

جدول ۴. فراوانی محیط در تصاویر درسنامه

محیط و زیرمجموعه‌ها		جلد ۱	جلد ۲	جلد ۳	جلد ۴
بومی	خانواده	-	-	-	-
	محل تحصیل	دروس ۱-۲-۳-۴- ۵-۶-۷-۸-۹-۱۰- ۱۱	دروس ۱۲-۱۶	-	-
	جامعه و شهر	دروس ۷-۸-۹-۱۲-	دروس ۲-۳-۵-۶-	دروس ۳-۵-۸-۹-	دروس ۲-۳-۴-۸- ۱۲-۱۵-
غیربومی	منطقه‌ای	-	-	-	دروس ۷-۱۳
	جهانی	-	درس ۱	دروس ۲-۱۲	دروس ۱-۵-۷-۱۰- ۱۱

ج-۱- تحلیل بصری نمونه تصویر محیط محل تحصیل (درس ۵ از جلد ۱ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

استادِ زبانِ فارسی

تصویر، روایتی است، زیرا کنش نگاه از سوی دانشجویان به سمت دوربین (مخاطب) را روایت می‌کند و از نوع کنشی ناگذر است چون با همدیگر کاری ندارند و کنشگران بدون هدف نشان داده شده است. مشارکین، دانشجویان مرکز آموزش زبان فارسی هستند که به همراه استاد در محوطه دانشکده ادبیات و علوم انسانی ایستاده‌اند و نشان‌دهنده‌ی محیط محل تحصیل است. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت میان دانشجویان و بیننده تعامل وجود دارد. اما با همدیگر کاری ندارند و به روبه‌رو نگاه می‌کنند و تصویری فراخواننده است. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه نمایی از نوع طبیعی و درجه بالای واقع‌گرایی است. دانشجویان که موضوع سخن متن نیستند از روبه‌رو و با نورپردازی مناسب نسبت به پس‌زمینه برجسته‌تر شده‌اند. استاد و خانواده‌اش به عنوان کنشگر موجود در متن نوشتاری درس در تصویر برجسته نشده‌اند. با توجه به قاب‌بندی ضعیف تصویر، حس هویت گروهی را تداعی می‌کند.

ج-۲- تحلیل بصری نمونه تصویر محیط جهانی (درس ۱۰ از جلد ۴ درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی)

تصویر روایتی نیست، زیرا حرکتی را روایت نمی‌کند، بلکه مفهومی است، زیرا در تصویر کنشی صورت نمی‌گیرد و تصویر اساساً ثابت است و از نوع تحلیلی (جزئی از کل) است. مشارکین فقط مقبره‌ی سعدی است و به عنوان بخشی از کل رابطه (شاعران با زبان فارسی) ترسیم شده است. یعنی سعدی یکی از شاعران فارسی زبان است که شهرت جهانی دارد و جهانگردان زیادی از این مکان بازدید می‌کنند. در ارتباط با معنای تعاملی می‌توان گفت تعاملی میان مشارکین در تصویر بازنمایی نشده است. با توجه به رنگی بودن تصویر، وجه‌نمایی از نوع طبیعی و درجه‌ی بالای واقع‌گرایی است. مقبره‌ی سعدی به عنوان یکی از شاعران فارسی‌زبان که بخشی از موضوع سخن است در زاویه‌ی دوربین از پایین است و حس مشارکت برای فرد بازنمایی شده را نشان می‌دهد.

د- تصاویر بازنمایی شده درس‌نامه

درمورد واکاوی ویژگی‌های تصاویر بازنمایی شده در دروس بررسی شده درسنامه، می‌توان گفت تصاویر موجود در درس‌ها، موضوع درس را تا حدودی منعکس نموده‌اند و تصویرها تکرار نه‌چندان ماهرانه و روایت‌ساز از واژه‌ها بودند که بیشتر وظیفه‌ی نمایش برخی مفاهیم موجود در متن را داشتند. در بازنمایی این تصاویر، تأکید بیشتر بر استفاده از ابزارها، علائم، نشانه‌ها و نمادهای مذهبی و ملی است. به‌عنوان نمونه در دروس جلد اول درسنامه، مکان‌های تاریخی و نمادین شهر تهران از جمله میدان‌ها، بازار، حرم حضرت عبدالعظیم و امام‌زاده صالح به تصویر کشیده شده است. در درس‌های جلد سوم، به تصاویری از هنرهای دستی، آثار تاریخی و مذهبی ایران از جمله تخت‌جمشید و حرم امام رضا (ع) و مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان اشاره شده است. در معرفی شهرهای ایران نیز میدان‌ها، بازار و دانشگاه تهران به تصویر کشیده شده است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

ابعاد مختلف معانی بازنمایی تصاویر هر ۴ جلد درسنامه مورد نظر، براساس نظریه‌ی کرس و ون لیون (Kress, Van Leeuwen & 2006)، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. تحلیل نقش بازنمودی متون نوشتاری

درسنامه نشان می‌دهد ساخت تصاویر بیشتر مفهومی بوده تا روایتی، زیرا در بیشتر تصاویر جنبش و تحرک یا کنشی نمایش داده نشده است. این جنبه‌ی مفهومی بودن، به فارسی‌آموزان کمک می‌کند تا با ویژگی‌های مکان‌های مذهبی، ملی، طبیعی و تاریخی کشور ایران آشنا شوند. به نظر می‌رسد با توجه به آموزشی بودن کتاب و همچنین سطح مخاطبان، این امر کاملاً منطقی باشد. ارزیابی تصاویر حاکی از آن است که هر دو فرایند روایتی و مفهومی در تصاویر درسنامه ارائه شده است، اما تعداد تصاویر با فرایند مفهومی ۴۸ مورد و حدود ۷۵ درصد و با فرایندهای روایتی ۱۶ مورد و حدود ۲۵ درصد است. فرایندهای روایتی در جلد ۱ بیشتر از جلد‌های ۲ و ۳ درسنامه است. در تحلیل فرایندهای مفهومی درسنامه مشخص شد فرایندهای مفهومی بیشتر از نوع نمادین (۲۹ مورد) است و سهم سایر فرایندهای مفهومی از نوع طبقه‌بندی ۱۰ مورد و نوع تحلیلی ۹ مورد است. تصاویر بیشتر در حالت ارائه دهنده و نمایشی هستند تا حالت درخواست‌کننده. در بیشتر تصاویر امکان برقراری تماس بین بیننده و موضوع وجود ندارد. در تصاویر ارائه دهنده، بیننده یک شیء نیست؛ بلکه موضوع یک نگاه است. در این گونه تصاویر تماسی برقرار نمی‌شود و نقش بیننده یک ناظر نامرئی است. این گونه تصاویر، شرکت‌کنندگان بازنمایی شده را به‌عنوان مورد اطلاعاتی، موضوعی برای تفکر به بیننده نشان می‌دهند. قاب‌بندی و زاویه‌ی دید تصاویر درسنامه مورد بررسی، بیشتر نمای باز و متوسط بوده و زاویه‌ی دید هم‌سطح انتخاب شده است. این تصاویر این حقیقت را نشان می‌دهند که هیچ تفاوتی از نظر قدرت بین بیننده تصویر با تصویر وجود ندارد و مخاطبین باید با تصویر ارتباط برقرار کنند و خود را بخشی از آن‌ها بدانند. همان‌گونه که گو و فنگ (Guo & Feng, 2015) تأکید می‌کنند، تغییرات شکل‌گیری دانش در مراحل ابتدایی یادگیری، از طریق مشاهدات عینی و ملموس در تصاویر صورت می‌گیرد و به کسب اطلاعات عمومی منجر می‌شود. بنابر نتایج ارزیابی تصاویر درسنامه، دانش فارسی‌آموزان، بیشتر از طریق مشاهدات آشکار و معمولی در سطح ابتدایی مانند معرفی مکان‌های مذهبی، تاریخی و ملی کشور ایران گسترش می‌یابد. افراد بازنمایی شده بیشتر با اندازه‌ی کامل به تصویر کشیده شده‌اند که به نظر می‌رسد برای بیان واقعیت و وجود فاصله اجتماعی بین بیننده و افراد بازنمایی شده این‌گونه طراحی شده‌اند، نه رابطه و فاصله‌ی نزدیک و صمیمی بین آن‌ها. بیشتر تصویرسازی‌ها در درسنامه، به وسیله‌ی عکس واقعی صورت گرفته است. تصاویر با در نظر گرفتن جهت‌گیری رمزگذاری طبیعت‌گرایانه، معمولاً وجه‌نمایی بالا دارند؛ در نتیجه گرایش به سمت بازنمایی واقعی در همه‌ی تصاویر زیاد و تصاویر فانتزی یا رویا پردازانه وجود ندارد.

در این پژوهش، چگونگی حضور شخصیت‌ها در تصاویر، از جنبه‌های مختلف بررسی شد. شخصیت‌ها، به‌ترتیب، به‌عنوان جزئی یا کلی، فردی یا گروهی و کارتون‌ی یا عکس بررسی شدند. در تصاویر هر ۴ جلد درسنامه، حضور شخصیت‌ها، به‌صورت گروهی نسبت به حضور کلی، فردی و جزئی آن‌ها چشمگیرتر است. در مجموع، تعداد تصاویر با حضور گروهی در درسنامه، ۱۵ مورد است که بیشترین مورد در جلد اول درسنامه

یافت شد و تعداد تصاویر شخصیت‌ها به صورت کلی، جزئی و فردی هر کدام ۱ مورد است. در تصاویر مربوط به محل تحصیل (دانشگاه)، زنان و مردان همزمان حضور دارند. زنان در تصاویر مربوط به قالی‌بافی و کوهنوردی، به تنهایی حضور دارند. نکته‌ی قابل توجه این‌که، تمام تصاویر درسنامه به صورت عکس هستند و تصاویر کارتونی در درسنامه وجود ندارد. مطابق با عقیده‌ی گو و فنگ (Guo & Feng, 2015)، شخصیت‌ها در سطوح ابتدایی باید به صورت جزئی، فردی و کارتونی نشان داده شوند و در سطوح بالاتر، تصاویر کلی، گروهی و واقعی ارائه شوند. نتایج بررسی این موضوع در تصاویر درسنامه نشان‌گر آن است که بیشتر تصاویر گروهی و واقعی هستند. وجود تصاویر گروهی این امکان را به فارسی‌آموزان می‌دهد که به دنبال شباهت‌های افراد در یک گروه باشند.

موقعیت مکانی تصاویر در درسنامه بر اساس دو نوع موقعیت بومی و غیربومی مورد تحلیل کیفی قرار گرفت. موقعیت‌های بومی شامل خانواده، مدرسه، جامعه و شهر و موقعیت‌های غیربومی شامل موقعیت‌های منطقه‌ای و جهانی است. تحلیل تصاویر نشان می‌دهد که بیشتر تصاویر در هر ۴ جلد درسنامه، نشانگر موقعیت‌های بومی‌اند و تصاویر کمی موقعیت‌های غیربومی را نشان می‌دهند. اعضای خانواده به تصویر کشیده نشده است و رابطه‌ی عاطفی و فیزیکی بین اعضای خانواده دیده نمی‌شود. در بازنمایی فضای زندگی، فضاهایی که به عنوان محیط زندگی دیده می‌شود بیشتر مربوط به فضای شهری مانند (خیابان‌ها، میدان‌ها، مغازه‌ها، محل‌های کار و خرید) هستند و فقط در اندکی از موارد، به‌طور خاص، تصویری از زندگی روستاییان و عشایر دیده می‌شود. در تصاویر درسنامه، نشانه‌هایی دال بر مذهب یا هویت ملی مانند مساجد و آثار باستانی و ملی به تعداد زیاد وجود دارد.

نتایج بیانگر آن است که تصاویر این کتاب برآن‌اند تا الگوهای مسلط فرهنگ ملی مذهبی ایرانی را به مخاطبان غیرفارسی‌زبان خود ارائه و تفهیم نماید. از مجموع ۶۴ تصویر تحلیل شده، حدود ۸ تصویر موضوع اصلی آن انسان بوده، ۸ تصویر موضوع اصلی آن اشیا (خط و نقاشی مینیاتور ایرانی) و سایر تصاویر (حدود ۴۸ تصویر) به مکان‌های تاریخی و مذهبی اختصاص یافته است؛ اما هیچ تصویری به موضوع حیوانات نپرداخته است؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که این تصاویر، تصویری نسبتاً واقعی از زندگی فارسی‌زبان‌ها را منعکس می‌کنند. در تصاویر بازنمایی شده، در موقعیت‌های بازنمود یافته، از چیدمان ساده و بدون تجمل استفاده شده است و هیچ‌گونه توجهی به پیشرفت و تکنولوژی‌های مدرن امروزی نشده است. رایانه، موبایل، وسایل الکتریکی خانگی و نظایر آن‌ها در این تصاویر دیده نمی‌شود. نکته‌ی مهم دیگر در بازنمود این تصاویر، تأکید و استفاده از ابزارها، علائم، نشانه‌ها و نمادهای مذهبی و ملی است. استفاده از تصاویر حرم امام رضا (ع)، حضرت عبدالعظیم و امامزاده صالح و مساجد النبی، گوهرشاد و شیخ لطف‌الله، به‌عنوان نمادهایی از مذهب اسلام تلقی می‌شوند. به تصویر کشیدن تخت جمشید، آرامگاه فردوسی، سعدی، مولوی، عطار، خیام، ابن‌سینا، پرچم ایران،

عید نوروز، آثار تمدن ایران باستان مانند کتیبه بیستون و گنج‌نامه و کاخ‌های داریوش و اردشیر، همگی از نمادهای ملی‌اند. تأکید و استفاده‌ی هم‌زمان از این نمادهای ملی و مذهبی در کنار هم، باعث القاء و تقویت حس ملی-مذهبی در مخاطبان می‌گردد. در معرفی شهرهای ایران نیز میدان‌ها، بازار و دانشگاه تهران به‌تصویر کشیده شده است.

در واقع بررسی نحوه‌ی بازنمایی تصاویر این درسنامه، به دست‌اندرکاران کتاب‌های آموزشی کشور کمک می‌کند تا تأثیر ابزار چندنمایی در یادگیری زبان را مدنظر قرار دهند و در هدفمند کردن این ابزار در خدمت انتقال مطالب درسی اهتمام بورزند. بر اساس این پژوهش، با تنظیم و انتخاب تصاویر مناسب، به‌عنوان یکی از ابزارهای چندنمایی، می‌توان به تسریع آموزش و یادگیری زبان کمک کرد.

فهرست منابع:

- احمدی، حبیب؛ باباسالاری، زهرا؛ یزدانی، سعید و ربیع، علی. (۱۳۹۸). *تعامل متن و تصویر در درسنامه‌ی آموزش زبان، یک بررسی چند وجهی و سیستمی نقشی* (رساله دکتری)، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.
- احمدی، حبیب؛ باباسالاری، زهرا، یزدانی، سعید و ربیع، علی. (۱۳۹۸). بررسی رابطه‌ی متن و تصویر در درسنامه‌ی آموزش زبان فارسی بر اساس نظریه‌ی مارش و وایت: مطالعه‌ی موردی مجموعه ۴ جلدی زبان فارسی. *پژوهش‌نامه‌ی آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان*، دوره‌ی ۸، شماره‌ی دو - پیاپی ۱۸، صص: ۲۳۳-۲۵۰.
- رسولی، مهستی و امیرآشنایی، زهرا. (۱۳۹۰). *تحلیل محتوا با رویکرد درسی*، تهران: جامعه‌شناسان.
- روحانی، علی و دیری، خدیجه. (۱۳۹۶). بررسی بعد بازنمایی تصاویر کتاب‌های انگلیسی متوسطه‌ی اول، *مجله‌ی پژوهش‌های زبان‌شناختی*، دوره‌ی ۷، شماره‌ی ۱، صص: ۹۹-۱۲۸.
- صفا مقدم، احمد. (۱۳۹۱). *زبان فارسی مجموعه‌ی آموزشی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و شورای گسترش زبان فارسی.
- غیاثیان، مریم‌السادات؛ غریبی‌قهاره، محبوبه و برقی‌مدرس، محمدباقر. (۱۳۹۷). *نشانه‌شناسی اجتماعی در کتاب‌های آرفا: تأثیر ارتباط تصویر و متن بر یادگیری*، تهران: منتشران اندیشه.
- ظهرابی، محمد. (۱۳۸۶). نقش تصویر و متن در یادگیری، *فصلنامه‌ی علامه*، شماره‌ی ۱۳، صص: ۲۴۹-۲۶۰.
- مصلح‌زاده، فاطمه. (۱۳۹۱). *نشانه‌شناسی تصاویر کتاب‌های درسی دوره‌ی راهنمایی* (پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد)، دانشگاه هنر، تهران، ایران.
- نظری طرهان، لیلا و صابری، کوروش. (۱۳۹۶). بررسی نشانه‌شناختی تصاویر کتب کودکان (کتاب فارسی پایه‌ی اول دبستان) بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی. *فصلنامه‌ی مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*، سال پنجم، شماره‌ی ۱۹، صص: ۱۱۹-۱۴۰.
- نوریان، محمد. (۱۳۸۸). *راهنمای عملی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی*، تهران: شورا.

References:

- Ahmadi, H., Yazdani, S., Babasalari, z., & Rabi, A.** (2019). *The Interaction of Image and Verbal Text in a language-learning Textbook. A Multimodal and Systemic Functional* (Unpublished PhD Thesis), Islamic Azad University, Bushehr Branch, Iran. [In Persian]
- Ahmadi, H., Yazdani, S., Babasalari, z., & Rabi, A.** (2020). The Study of the Text and Image Relationship in Textbooks. *Journal of Teaching Persian to Speakers of Other Languages*, 8 th Year, No.2(18),233-250. [In Persian]
- Almida, D.** (2009). Visual Semiotics of Fashion Dolls in Commercial Ads, Translated by Laya Mahboubi (2014), *Journal of Interpretation*. No. 2459.
- Ghyasian, M. A., Gharibi, M., & Borghei-Modrres, M. B.** (2018). *Social Semiotics in Teaching Persian to foreigners Books: The Impact of Image-Text Relationship on Learning*, Tehran: Andisheh. [In Persian]
- Guo, N. S., & Feng, D.** (2015). Infusing multiliteracies into English language curriculum: The visual construction of knowledge in English textbooks from an ontogenetic perspective. *Linguistics and Education*, 31, 115-129.
- Halliday, M.** (1996). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward.
- Harrison, C.** (2003). Visual Social Semiotics: Understanding How Still Images make Meaning. *Technical Communication*, 50 (1), 46-60.
- Hodge, R. & Kress, G. R.** (1988). *Social Semiotics*. Cambridge: Polity Press.
- Jewitt, C. & Oyama, R.** (2001). *Visual Meaning: A Social Semiotic Approach*, in Handbook of Visual Analysis. London: Sage
- Kress, G. R. & Van Leeuwen, T.** (1996). *Reading images: The grammar of visual design*. Psychology Press.
- Marsh, E. E. & White, M. D.** (2003). "A Taxonomy of Relationships between Images and Text", *Journal of Documentation* 59(6), 647-672.
- Kress, G. R. & T. Van Leeuwen** (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Mosleh-zadeh, F.** (2012). *Semiotics of Guidance school Textbook* (Master's Thesis), Art University, Tehran, Iran. [In Persian]
- Nazari Tarhan, L. & Saberi, S.** (2017). The Semantic Evaluation of Children's Textbooks (Farsi Textbook of Primary School) Based on the Semiotics Approach. *Journal of Studies of Languages and Dialects of Western Iran*, No. 19, 119-140. [In Persian]
- Nuriyan, M.** (2014). Effectiveness of Vocational Textbooks, from the Perspective of Coordination between Written Content and Images. *Journal of Engineering Education*, Third Year, No. 3, pp. 41-56. [In Persian]
- Rasouli, M. & Amir Atashani, Z.** (2011). *Content Analysis based on Curriculum Approach*, Tehran: Sociologists. [In Persian]
- Ruhani, A. & Saeidfar, A.** (2013). A critical evaluation of visual elements in Iranian junior high school English textbooks. *Journal of Faculty of Literature and Humanities*, 8(28), 80-96.
- Ruhani, A. & Dayyeri, Kh.** (2017). The study of the representation of images in secondary school text-books., " *Jornal of Linguistics*, 7th Year, No.1. [In Persian]

- SaffarMoghaddam, A.** (2006). *Persian Language: Vols. 1-4*, Tehran: Developing Persian Language and Literature Council. [In Persian]
- Torres, G.** (2015). Reading' world link: A visual social semiotic analysis of an EFL textbook. *International Journal of English Language Education*, 3, 239-253.
- Zohrabi, M.** (2007). The Role of Image and Text in Learning, *Allameh Journal*, No. 13, 249-260. [In Persian]

نسخه پیش‌چاپ